

XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб Чор Россияси Туркистонни забт этиб, маҳаллий аҳолини зулм остида ушлаб келарди. Туркистонликлар кўтарган бир неча кўзғолонлар аёвсизларча бостирилган, жуда кўп кон тўкилган эди.

I Жаҳон уруши ва ўша даврдаги сиёсий воқеалар Чор Россияси ҳукмронлиги дарз кетаётганини кўрсатиб қўйди. 1917 йил феврилида ўлкага Николай тахтдан воз кечганмиш, янги ҳукумат урушни тўхтатармиш деган хабарлар кела бошлади.

Каҳрамонимиз нима бўлдию, Бешболалик Ота-бой гиштчининг мулла Сулаймон деган махрами билан гап талашиб қолди ва унга бир-икки шапати қўйиб юборди. Отабой гиштчи бу шапатини ўзининг бетига тушгандай газабланиб қаҳрамонимиз устидан тухмат ва бўхтонлар ташкиллаб Сибирнинг Нерчинск деган жойига 14 йилга каматтириб юборади. Мадаминбек Сибирда ок-корани таниди. Рус сиёсий махбусларидан империядаги сиёсий вазият, урушда Россия кўраётган катта талофатлар, инкилобчилар мақсад ва ниятларини сўраб ўрганди. У русча ўқиш, гапиришни, ҳатто француз тилини тушунадиган бўлди. У сургундалигида ҳам беш вақт намозини, Рамазон ойида рўзасини ҳеч қанда қилмади.

1917 йил баҳорида Николай II тахтдан туширилгач, янги тузилган Муваққат ҳукумат сургундагиларни авф этди. Мадаминбек Маргилонга қайтиб келади.

Алгов-далгов замонлар бошланиб кетган, вақтли ҳукумат деганлари жамиятда тартиб-интизомни сақлашга ожизлик қилиб қолган эди. Илгари шунчаки ёпик турадиган дўконлар ва хонадон эшикларига катта-катта кулфлар тушган, шунга қарамай ўгрилик, босқинчилик авж олган эди.

Мадаминбек бу воқеаларга лоқайд қараб тура олмади. У ўзига ўхшаш имонли, инсоф-диёнатли йигитларни йигиб, маҳалла хонадонларини жинойтчилардан ҳимоя қилишга киришди.

1918 йил бошларида бир тўда босқинчилар Маргилонда анчагина кўзга кўринган Абдураззок закончини сўйиб кетишди. Мадаминбек ўз йигитлари билан бу ўта хавфли жинойтчилар тўдасини қўлга олиб, жазолади. Кейинчалик у Абдураззок закончининг кизига совчи жўнатади. Бой-бадавлат хонадонлардан устма-уст келаётган совчиларга рози бўлмаётган Саодатхоннинг волидаси қутилмаганда бек совчиларига ок ўратиб юборади.

Мадаминбекўз назоратига олган ҳудудда тартиб-интизом ўрнатилиб, аҳоли тинч ҳаёт тарзига қайтади. Кеч қузда Маргилонга янги бир хабар етиб қолди: ок подшо ўрнига

келган хукуматни большевойлар агдарибди, улар барча ерларда ўз хукуматларини тузиб, хукмларини ўтказаетган эмиш. Вактли хукуматни агдариб хокимиятни ўз кўлига олган Ленин бошлик большевойлар оддий халкни ўз томонига огдириб олиш учун дархол урушни тўхтатиш, сулх тузиш, ерни камбагалларга таксимлаб, очарчиликни тугатиш масалалари хакида карорлар эълон килди. Энг асосийси хамма миллатларнинг тенг хукуклилигини (бу карор коғозда қолиб кетган) эълон қилиниши жуда кўпчилиликни қалғитган. Лениннинг ҳар бир халқ ва элат ўз истаганидек давлат тузишга, ўз урф-одат ва анъаналарига биноан яшашига тўла ҳаққи борлигини эълон қилиши ҳам эрқарвар туркистонликлар қалбида умид учқунларини ёқди.

Мадаминбек кўплар қатори янги хокимият миллат манфаатлари учун хизмат қилади деб ишониб, унинг таркибида ишлашга рози бўлади. У 1917 йил охиридан Маргилон милицияси бошлиқи сифатида ишлай бошлади. Айти чогда «Шўрои Исломия» жамияти фаоллари қаторида бўлган.

Вазиятга бошқа кўз билан қарайдиган бўлсак, чор хокимияти даврида хокимият 100 фоиз руслар қўлида бўлган. Негадир халқпарвар большевойлар ҳам хокимиятга келганда Туркистон хукуматида битта ҳам мусулмон вақилига «жой топилмади». 1917 йил 15 ноябрқуни большевиклар ташаббуси билан Тошкентда янги давлат ташкил этилиб (Туркистон Автоном Совет Республикаси-ТАСР), унинг 15 та раҳбари «сайланди». Янги давлат раҳбарларининг барчаси русийзабон аҳоли вақиллари бўлиб чиқди.

Бундай адолатсизликка рози бўлмаган миллатпарвар қучлар, 1917 йилнинг 26-28 ноябр кунлари Қўконда йигилиш ўтказиб Туркистон Мухториятини тузганликларини (Ленин томонидан эълон қилинган қарорларга мувофиқ!) эълон қилдилар. Барча янги тузилган мухториятни қутлаб, табрик телеграммаларини жўната бошлаганда, тили бошқаю дили бошқа Ленин ўлкадаги ўз вақилларига Туркистон Мухториятини керак бўлса, қурол қучи билан йўқ қилиш ҳақида телеграмма жўнатади. 1918 йил 14 феввалида ТАСР хукумати Фаргона вилоятини қамал ҳолатида деб эълон қилади. Совет хокимияти Фаргона водийсига бутун қучларини тўплай бошлайди. Бундай шароитда Туркистон Мухторияти раҳбарияти асосий эътиборини очарчиликни тугатиш, саноат ва кишлок хўжалигини тиклашга қаратган. Қўкон Мухторияти ўртадаги тушунмовчиликни (ахир, бир неча ой олдин Лениннинг ўзи халқларга ўз тақдирларини ўзлари белгилашга тўла ҳаққи бор, деб қарор эълон қилган эди) тинч йўл билан бартараф этишга уринган. Аммо 72 кун яшаган мухторият қизил армия қучи билан тугатилди. Унинг омон қолган ҳарбий қисмлари миллий-озодлик қўшинларига қўшилиб кетди.

Бу вақтда Мадаминбек Маргилонда эди. Рафикаси Абдурахмон қонқининг қизи ўзбек хотин-қизларига ҳос энг яхши феъл-атвор эгаси эди. Мадаминбек бундай оқила умри йўлдош бергани учун Яратганга тинмай дуо қилар, инсонларга қилган барча яхшиликлари эвазига уни ўзига берилган бир туфҳа деб биларди.

Мадаминбек қичқроқ бир савдо дўқончаси очиб, тинч ҳаёт қечиришни режа-лаштирар, ўзининг 40 нафар қуролдош йигитларини яқин қунларда уйларига қайтаришни ўйлаётган эди. Аммо охириги қунларда большевиклар олиб бораётган сиёсат барча режаларни бузиб ташлади. У ўз йигитлари билан милиция марказидаги қуролларнинг барчасини олиб истиклолчилик ҳаракатига қўшилиб, ҳақиқий босмачилар - қизилларга қарши қурашни бошлаб юборди. Бир қуни у ўз йигитлари билан Маргилонга бостириб қириб, тинч аҳолини отиб, қиличдан ўтказаетган арман дашноқлари устига қўққисдан ҳужум қилиб барчасини қириб ташлайди. Мадаминбек галабасини эшитиб водийнинг турли бурчакларидан унга ёрдам истаб қопарлар қела бошлайди. Табиийки, қаҳрамонимиз

уларга ёрдамга ошикади.

Чор Россияси даврида Туркистонга кўчириб келтирилган рус мужиклари ҳам большевик хокимиятидан норози эдилар. Советлар уларнинг ерлари ва мол-мулкларини давлат ихтиёрига тортиб олаётган, каршилиқ кўрсатганларни эса отиб ташлаётган эди.

Мадаминбек «Рус дехкон армияси» кўмондони генерал Монстров билан яширин алоқа ўрнатиб, биргаликда ҳаракат килиш ҳақида келишиб олади.

Мохир саркарда эканини қисқа вақтда исботлаган Мадаминбек ҳузурига Англия ҳукумати ёрдам таклиф қилиб элчи жўнатади. Урал ва Сибирда қизил армияга қарши қурашаётган Колчак эса 2 та рус ва 2 та инглиз генералларини унинг ҳузурига ёрдамга юборади. Бундан ташқари Туркия ва Германиядан ҳам ёрдам таклифлари кела бошлади. Афсус ва надоматлар бўлсинки, четэлликлар Мадаминбек шахсиятида кўра олган етакчилиқ ва саркардалиқ салоҳиятини Кўкон атрофида Катта Эргаш бошчилигида ҳаракат қилаётган кўрбошилар кўра ол-мадилар. Улар Мадаминбекнинг бутун қучларни бирлаштириш таклифига рози бўлмадилар.

Мадаминбек маҳаллий бойлар воситачилигида Англия, Германия ва Туркиядан қурол-яроқлар сотиб олиб, қўл остидагиларни яхшироқ қуроллантира бошлади.

Мадаминбекнинг Туркистонда ҳаракат қилаётган озодлик қучлари раҳбарларидан устивор томони шу эдики, унинг ҳарбий штабида ўқимишли, сиёсатни тушунадиган рус ва инглиз офицерлари бор эди. Улар Россия ва унинг атрофидаги воқеаларни синчиклаб қузатиб, ўрганиб борар ва бу ҳақда Мадаминбекка зарур маълумотларни беришарди. Ишончли ва зарур маълумотларга эга бўлган Мадаминбек уларни ўзича таҳлил этар ва аниқ вазиятни ҳисобга олган ҳолда тегишли бир тўхтамга келарди.

Архив маълумотларида кўрсатилишича, у Скобелев (ҳозирги Фарғона шаҳри), Наманган, Андижон, Ўш кўрбошиларини бирлаштириб 25 минг кишилиқ армияга кўмондонлик қилган.

Совет кўмондонлиги Мадаминбек билан водийда қандай жанг қилишни режалаштираётганда, у ўз йигитлари билан русларнинг асосий истехкоми, Скобелев шаҳрига, 1919 йил бошида тўсатдан бостириб қиради. Кўча жангларида русларни мағлуб этгач, шаҳар турмасига ҳужум қилиб, 200 дан зиёд сафдошларини ва рус офицерларини озод этадилар.

Истиклолчилиқ ҳаракати кўшинлари қисқа вақт ичида Ўш, Андижон, Марғилон, Кува, Жалолобод ва бошқа йирик шаҳарларни ўз назоратига олади. Ўш озод этилгач, Мадаминбек халқ олдида генерал Монстров ва Алексеевларнинг елкаларига кўлини қўйиб жуда қиройли қалблар тубидан ўрин оладиган, самимий бир нутқ сўзлайди. Уни Ўш аҳли қуйидагича таърифлаган: «У ўрта бўйли, тўладан келган, қизил юзли, чараклаб турган қора кўзли, жуда хотиржам гапирадиган киши эди. Унинг унча ўсмаган сочлари устига қийган Марғилон дўпписи ҳам, қилич ва наганини елкасидан белига қараб тортилган тасмаси ҳам, қолаверса, шойи бел-боғи ҳам ўзига жуда ярашикли эди».

1919 йил сентябр ойи ўрталарида Марғилонда Ислоҳ кўшинлари ва «Рус дехкон армияси» раҳбарларининг бирлашган қурултойи бўлди. Қурултой Мадаминбекнинг салоҳиятли амир ал-муслимин эканини яна бир бор эътироф этиб, унинг Фарғона водийсида қинакам адолатли, меҳнатқашпарвар мусулмон ҳукумати тузиш тўғрисидаги дастурини маъқуллади. Қурултойда ўлкада Таъсис Мажлиси (парламент) қақчириб, тенг ва эркин сайловлар асосида қонуний ҳукумат тузиш масаласи ҳам муҳокама қилинди. Бу ҳукуматдаги жойларнинг 2/3 қисми ерли аҳоли вакилларига, қолган бир қисми русийзабон халқ вакилларига ажратилиши назарда тутилган эди.

Жангу-жадаллар билан банд бўлган Мадаминбек севикли ёри Саодатхон билан кам кўришарди. Мадаминбек билан бу аёл анчагина машаккатлар чеккан. Саодатхон опа назарида ўзининг беги (у Мадаминбекка «бегим» деб мурожаат этарди) улуг ишлар билан бандлиги, миллат севгиси унинг бошка хис-туйгуларидан устивор турганидан сира ҳам хафа бўлмас, аксинча, бу билан гурурланиб юрар, ўзи ҳам янги бир олам кишиси бўлиб бораётганидан мамнунлигини яшира олмас эди.

Туркистон чоризмнинг мухим хом-ашё базаси эди. Ленин ва унинг сафдошларининг каттик эътикодича, Туркистонда Совет ҳокимиятини ўрнатиш Хитой ва Хиндистон каби йирик давлатларга «инкилобни» экспорт килиш имкониятини тугдирарди. Шунинг учун ҳам большевиклар Туркистонни кўлдан чиқаришни истамас эдилар.

Иккиюзламачи Ленин 1918 йил бошида Туркистон ахлига ўзлари истаганларидек давлат тузиш ҳукуки берилишини эълон қилиб, ўша йилнинг сентябр ойида Турккомиссия номи остида фавқулодда ваколатларга эга коммунистлар гуруҳини Тошкентга йўллаган. Уларга Туркистонда большевик тузумни қандай қилиб бўлмасин сақлаб қолиш ва қучайтириш вазифасини юклаган эди. Айнан шу комиссия қарори билан Туркистон Мухторияти тугатилган, муслмонларга қарши «қизил террор» сиёсати ишга солинган эди. Бу сиёсат қурбони бир неча юз минг киши бўлди.

Россиянинг марказий вилоятларида фуқаролар уруши большевикларга Урта Осиёда ҳокимиятни кўлга олишга имкон бермаган. 1920 йилга келиб «ок армия» кўшинлари мағлуб этилиб, асосий қучлар Туркистонга йўналтирилди. Киргизистонда тугилиб ўсган Фрунзе бу кўшин кўмондонлигини қайтадан ўз кўлига олади. Янги ва урушларда қиниккан қучлар етиб келиши билан истиклолчилик ҳаракати аъзоларига қарши қураш анча кескин тус олади.

Кечагина Осиё халқларига ўз давлатини тузишга рухсат берган Ленин иккиюзламачилик қилиб биринчи имконият пайдо бўлиши биланок Туркистонда ҳокимиятни кўлга олиш ишини бошлади. Қизил армия нафакат Фарғона мухтор давлатини, балки Бухоро амирлиги ва Хива хонлигини ҳам тугатган.

Мадаминбек тузган давлат ўша даврдаги кўплаб Осиё мамлакатлари каби диний давлат бўлмай, диний ва миллий анъаналаримиз қадрланадиган дунёвий давлат эди. Фарғона водийсига Хитой, Англия, Эрон, Туркия ва АКШдан элчи ва вакиллар келиб ўз давлатларининг ёрдамларини таклиф этган эди.

Мустақилликка эришгач, ноҳақ қораланган ота-боболаримизни халқимизга танитиш имконияти пайдо бўлди. Советлар бу йўлдаги фаолиятларини 80 йиллар охиригача давом эттирдилар. Хатто, «Ўзбекфильм» киностудияси «босмачилар» тўғрисида шунчалик хўп фильм суратга олганки, собик Иттифокда «Басмач-фильм» деган ном билан танилиб қолган.

Англиядан чиққан Робин Гуд номи бир қарокчи ҳақида бир қанча фильм суратга олинган. Корея киночиларига тан берасан киши, «Денгиз ҳукмдори», «Сўнгги қиролича» ва «Жумонг» сериаллари орқали ўз тарихларини дунёга танитмоқда. Бизлар ҳақиқий юрт ўғлонлари ҳақида бадиий фильм олиб, чиройли тарзда ўз халқимизга танитсак, кўчада ўйнаётган болаларимиз пешонасига латта боғлаб корейлик қаҳрамонларга эмас, белига белбоғ боғлаб Амир Темур, Мадаминбек, Намоз Пирумкуловларга таклид қилган бўларди.

Жамшид КОМИЛОВ